

UOT 371

Şiruyya Məhəmmədali qızı Azadaliyeva
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
<https://orcid.org/0000-0001-5210-3456>
<https://doi.org/10.5281/zenodo.6445250>

AZƏRBAYCANDA ALİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN KEYFİYYƏTİNİN DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Шируйя Махаммадали гызы Азадалиева
доктор философии по педагогике
Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

НАПРАВЛЕНИЯ ОЦЕНИВАНИЯ КАЧЕСТВА ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Shiruyya Mahammadali Azadaliyeva
doctor of philosophy in pedagogy
Azerbaijan State Pedagogical University

DIRECTIONS FOR ASSESSING THE QUALITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN AZERBAIJAN

Xülasə. Elmi məqalədə keyfiyyət anlayışının mahiyyətinə fəlsəfi kateqoriyalardan biri kimi aydınlıq gətirilmiş, bütövlükdə ali təhsil sistemi səviyyəsində keyfiyyətin təmin edilməsinin özünütənzimləyən mexanizmlər və onların həyata keçirilməsi istiqamətləri müəyyən olunmuşdur. Təhsildə monitoring və eləcə də diaqnostika, proqnozlaşdırma və korreksiya anlayışları və onların daşdıqları funksiyalar müəyyən olunmuşdur.

Açar sözlər: *keyfiyyət, korreksiya, proqnozlaşdırma, diaqnostika, monitoring, qiymətləndirmə*

Резюме. В научной статье уточняется сущность понятия качества как одной из философских категорий, выявляются саморегулируемые механизмы обеспечения качества на уровне системы высшего образования в целом и направления их реализации. Определены понятия мониторинга в образовании, а также диагностики, прогнозирования, коррекции и их функции.

Ключевые слова: *качество, коррекция, прогнозирование, диагностика, мониторинг, оценивание*

Summary. The scientific article clarifies the essence of the concept of quality as one of the philosophical categories, identifies self-regulatory mechanisms of quality assurance at the level of the higher education system as a whole and the directions of their implementation. The concepts of monitoring in education, as well as diagnostics, forecasting and correction, and their functions are defined.

Key words: *quality, correction, forecasting, diagnostics, monitoring, evaluation*

Müasir dövrdə pedaqoji məhsuldarlığının (səmərəliliyinin) obyektiv meyarı (kriterii, kriterion, meyar – qiymətləndirmə ölçüsü) kimi təhsilin keyfiyyət göstəriciləri kimi götürülür. F. Rüstəmov, T. Dadaşovanın qənaətinə görə: “Təhsildə keyfiyyət dedikdə, təhsilin qarşısında duran məqsəd və vəzifələrin hansı səviyyədə həll olunması başa düşülür.” (3, s. 327)

Keyfiyyət fəlsəfi kateqoriya kimi varlığa bərabər müəyyənlik, obyektin müəyyən xarakteristikasının və əlaqələrinin sabit sistemi kimi ifadə edilir. Xarakteristika, əlaqələr sistemi kimi çoxtərəfli anlayışların köməkliyi ilə izah edilən bu ifadə mürəkkəb bir tərkib formalaşdırır. Digər tərəfdən, keyfiyyəti ali məktəbin bütün fəaliyyət sahələrində minimum standartlara ma-

lik olması kimi də qəbul etmək olar. Hər sahədə minimum standartları ödəyən qurum, əslində, gözə görünən nöqsanların olmamasını təmin etmiş olur. Əslində, keyfiyyət getdikcə şiddətlənən rəqabətdə tək öndə olmaq üçün deyil, həm də ayaq üstə qalmaq, yaşamaq, var olmaq üçündür. Keyfiyyət həm də mövcud formanın əsaslı şəkildə dəyişməsidir, yüksək standartlara doğru yönələn bir hərəkətin, təkmilləşməyə can atmanın daimiliyidir, özünütənqidin və təftişin ali məktəbdə cərəyan edən əsas prosesləri daimi izləməsidir. Prof. A.O. Mehrabovun qənaətinə, “keyfiyyət, ümumiyyətlə, istənilən prosesin (obyektin) müəyyənliyini bildirən fəlsəfi kateqoriya olub, onun xassələrinin məcmusunda təzahür edən obyektiv və ümumi (bütöv) xarakteristikasıdır. Başqa sözlə, keyfiyyət istənilən prosesin (və ya obyektin) elə bir müəyyənləşdiricisidir ki, onun sayəsində proses (obyekt) başqa proses kimi yox, məhz tələb olunan proses kimi çıxış edir və digər proseslərdən (obyektlərdən) fərqlənir. “(4, s. 68)

Keyfiyyətin tərifini verərkən və onu izah edərkən tez-tez standartlar sözü eşidilir. Bu söz əslində ikibaşlıdır, bir tərəfdən, bu söz ilə mükəmməllik, kamillik, əlaçılıq nəzərdə tutulur (buna yüksək standartlar da deyilir, dünya standartları, Avropa standartları kimi ifadələr mövcuddur), digər tərəfdən isə adillik (standart qaydalar, yəni minimum standartlar) göz önünə gəlir. Cəmiyyətin və ya konkret qurumun xüsusi gözləntiləri və tələbatları orada hökm sürən dəyərlərlə müəyyən edilir. Keyfiyyət nəzərdə tutulanla gerçək vəziyyət arasında, tələbatla hal-hazırkı zamana kimi əldə olunmuş nəticə arasında olan yaxınlıqdır. Keyfiyyət içəridən baxışla kənardan, yad gözlə baxışın yaxınlığıdır.

Bu gün bütövlükdə ali təhsil sistemi səviyyəsində keyfiyyətin təmin edilməsinin özünü-tənzimləyən mexanizmi üçün təşkilati əsas ali təhsilin keyfiyyətinə nəzarət edən orqan rolunu 2010-cu ildə yaradılmış və kiçik işçi heyəti olan (10 nəfərdən az) Təhsil Nazirliyi yanında Akkreditasiya Şöbəsi oynayır. Akkreditasiyanın əsas vəzifəsi hər hansı universitetin, proqramların dövlət standartlarına və Təhsil Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış bir sıra tələblərə uyğunluğunu yoxlamaqdan ibarətdir. Şöbə özəl universitetlərin fəaliyyəti üçün də lisenziyalar verir. Dövlət Universitetləri üçün lisenziya tələbi yox-

dur. Beləliklə, özəl universitetlər üçün lisenziya alınması birinci dərəcəli, akkreditasiya isə ikinci dərəcəlidir. Yalnız akkreditasiya prosesində təhsil proqramları, tələbələr, müəllimlər və sairə üçün müxtəlif uyğunluq standartları yoxlanılır. Azərbaycanda akkreditasiya hələlik pulsuzdur. Bu şöbə öz fəaliyyətində ölkədə ali təhsil üzrə dövlət standartlarının siyahısını özündə əks etdirən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 23 aprel 2010-cu il tarixli 75 sayılı qərarına əsaslanır.

Ümumiyyətlə, mövcud olan akkreditasiya sistemi ali təhsil müəssisəsində ali təhsilin keyfiyyətinin təminatı üçün minimum zəruri olan tələblərin mövcudluğunun Təhsil Nazirliyi tərəfindən təsdiqini təmin edir. Eyni zamanda, şöbə öz fəaliyyətində Bolonya prosesinin, ali təhsilin keyfiyyətinə aid olan tələblərini də nəzərə alır. Akkreditasiya qaydalarına təhsil prosesinin fasiləsiz təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş məxsusi tələblər daxil deyil. Ali təhsilin həyata keçirilməsində və keyfiyyətin təmin edilməsində bir-biri ilə sıx əlaqədə olan dörd amil və ya dörd ünsür (insanlar, qaynaqlar və ideyalar) iştirak edir:

1. Öyrənənlər, müəyyən ali təhsil dərəcəsi (bakalavr, magistr, doktorantura...) almaq istəyənlər, yəni tələbələr.

2. Öyrədənlər, yəni alimlər, müəllimlər, yüksək ixtisaslı mütəxəssislər.

3. Öyrənənlərlə öyrədənlərin fəaliyyət göstərdiyi şərait və mühit, yəni ali məktəbdəki mənəvi mühit, idarəetmə və maddi-texniki qaynaqlar/şərait.

4. Müəllimlərin tələbələrə dərs deyərkən əsaslandığı ideyalar və proqramlar, yəni müasir və dinamik təhsil modeli, proqramlar və tədris planları.

Öyrənənlər və öyrədənlərlə, şərait, idarəetmə və mühitlə yanaşı, nəyin öyrədildiyi (hansı tədris planları, fənn proqramları və hansı dərs kitabları) həlledici əhəmiyyətə malikdir. Şərait və mühit elə olmalıdır ki, tələbə öyrənmək istəsin və ya öyrənməkdə çətinlik çəkən tələbə öz gücsüzlüyünü, bacarıqsızlığını dərk edib düşünsün, tədbir görsün və ya kənara çəkilməli olsun. Eyni zamanda, bəlli şərait və mühit müəllimin öyrətmə gücünə və həvəsinə təsir edə bilər.

Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında Qanun”unda da göstərilir ki, “Azərbaycan Respublikasında təhsil dünyəvi və fasiləsiz xa-

rakter daşımaqla vətəndaşın, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarını əks etdirən strateji əhəmiyyətli prioritet fəaliyyət sahəsidir.” (1,1) Azərbaycan Respublikasında təhsil insan hüquqları haqqında beynəlxalq konvensiyalara və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı digər beynəlxalq müqavilələrə əsaslanır, təhsil sahəsində milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərin prioritetliyi əsasında dünya təhsil sistemində inteqrasiya olunaraq inkişaf edir. Maddə 9-da göstərilir: “Təhsilin keyfiyyət səviyyəsi ölkədə qəbul olunan dövlət təhsil standartları əsasında beynəlxalq və ümumavropa təhsil sisteminin prinsiplərinə uyğunlaşdırılaraq təhsil pillələri üzrə müvafiq keyfiyyət göstəriciləri sistemində (təhsil proqramları, abituriyentlərin hazırlıq səviyyəsi, maddi-texniki baza, infrastruktur, informasiya resursları, təhsilverənlərin peşəkarlığı və elmi-pedaqoji səviyyəsi, mütərəqqi tədris texnologiyaları və s.) uyğun olaraq edilir.” (1,s.15) Hər bir ali məktəb öz fəaliyyətinin spesifik xüsusiyyətlərini, peşəixtisas hazırlığı istiqamətlərini nəzərə alaraq öz nizamnaməsini hazırlayır və bu zaman belə keyfiyyət məsələlərini nəzərə alır. Ali məktəbin Nizamnaməsi, Təhsil haqqında Qanun və ali təhsil müəssisəsi haqqında əsasnamə bazasında mütəxəssis hazırlığının spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla hazırlanır. Ali məktəbin özünənəzarət mexanizmindən başqa xaricdən nəzarət mexanizmləri də mövcuddur. Bunlar aşağıdakılardır:

– ali məktəbdə tədris-metodiki istiqamətli işlərin və təhsil-tərbiyə prosesinin keyfiyyətinə nəzarət Təhsil Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir;

– ali təhsil müəssisəsinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə nəzarəti mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq Maliyyə Nazirliyi həyata keçirir;

– ali təhsil müəssisəsi öz fəaliyyətinin mühasibat uçotunu reallaşdırır; təsdiq edilmiş formalar üzrə statistik və mühasibat hesabatı aparır; müəyyən olunmuş müddətdə bu hesabatı müvafiq dövlət orqanlarına təqdim edir;

– tələbələrin təhsilinin keyfiyyətinə, doktorantların (dissertantların) hazırlığına, mütəxəssislərin ixtisasının artırılmasına və yenidən hazırlanmasına müəyyən olunmuş qaydada attestasiya yolu ilə həyata keçirilir;

– Nizamnamənin və Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarının yerinə yetirilməsinə nəzarət müvafiq icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Təhsil

müəssisəsində kadr hazırlığının keyfiyyət səviyyəsi məzunların milli və beynəlxalq əmək bazasında rəqabət qabiliyyəti, ölkənin sosial və iqtisadi inkişafında rolu ilə müəyyən edilir.

Təhsilin keyfiyyət səviyyəsi hər bir tarixi mərhələdə ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, elmi və mədəni inkişafı ilə bağlı tələblərdən irəli gəlir və akkreditasiya xidməti tərəfindən müvafiq qaydada qiymətləndirilir.

Monitoring isə latınca monitoru xatırladan, izləyən, müşahidə aparan deməkdir. O. Əfəndi yazır: “Təhsildə monitoring – didaktik proseslərin arzuolunan nəticələrə, yaxud ilkin mülahizələrə uyğun olub-olmamasının aşkarlanması məqsədilə aparılan müntəzəm nəzarətdir” və qiymətləndirmə (dəyərləndirmə)-pedaqoji prosesin və onun bütün komponentlərinin işi barədə məlumatları əldə etmək və səmərəliliyini müəyyənləşdirmək deməkdir (təlim prosesinin durumu, nəticələrinin göstəriciləri və proqnoz). Monitoring təkcə qiymətləndirmə ilə bağlı deyil. O, üç əsas sütun – diaqnostika, proqnozlaşdırma və korreksiya üzərində dayanır.” (2, s.74) Pedaqoji prosesin müxtəlif mərhələlərində monitoringin pedaqoji, sosioloji, psixoloji, iqtisadi və demografik formalarından istifadə olunur.

Diaqnostika – təhsil alanların bilik və bacarıqlarının ənənəvi yoxlanılması və qiymətləndirilməsi anlayışından daha geniş və daha dəyərlidir. Biliklərin sadəcə yoxlanılması və qiymətləndirilməsi təhsil prosesinin gedişini aşkarlamağa imkan vermir. Diaqnozlaşdırma isə özündə nəzarət, yoxlama, qiymətləndirmə, statistik məlumatların toplanılması, onların təhlili dinamikası və istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, sonrakı inkişafın proqnozlaşdırılması kimi elementləri özündə birləşdirən mürəkkəb sistemdir. Nəzarət – təhsil alanların bilik, bacarıq və vərdişlərini üzə çıxarmaq, ölçmək və qiymətləndirmək deməkdir. Yoxlama – nəzarətin tərkib komponenti olub, bilikləri üzə çıxarmaq və müəyyənləşdirmək deməkdir. Nəzarətin yekunu təhsil alanın qiymətləndirilməsi (proses kimi) və qiymət verilməsi (nəticə kimi) üçün əsasdır. Diaqnozlaşdırmanın obyektivliyini təmin etmək üçün aşağıdakı prinsiplərə əməl olunmalıdır: obyektivlik – bu prinsip diaqnostik testlərin (sualların və tapşırıqların), diaqnostik əməliyyatların elmi surətdə əsaslandırılmasını, qiymətin dəqiq və adekvat olmasını tələb edir. Sistemlilik – bu

prinsip, bir tərəfdən, diaqnostik nəzarətin – di-
daktik prosesin biliklərin mənimsənilməsi mərhələsindən başlamış praktik tətbiqinə qədər bütün mərhələlərini əhatə etməsini, digər tərəfdən, öyrənlərin təhsil müddəti ərzində müntəzəm surətdə diaqnozlaşdırılmasını tələb edir. Sistemlilik prinsipi həmçinin diaqnozlaşdırmaya kompleks yanaşma tərzini tələb edir. Bu, diaqnozlaşdırma zamanı nəzarətin və yoxlamanın forma, metod və vasitələrinin qarşılıqlı əlaqədə və vəhdətdə tətbiq edilərək əsas məqsədə tabe edilməsi deməkdir. Əyanilik – bu prinsip təhsilalanların eyni meyarlarla, həm də açıq sınaqdan keçirilməsini tələb edir. Diaqnozlaşdırma prosesində hər bir təhsilalanın müəyyənləşdirilmiş reytingi əyani və müqayisəli xarakter daşmalıdır. Bu prinsipə görə, qiymət elan olunmalı və əsaslandırılmalıdır. Bu, həm öyrədən obyektivliyi haqqında mühakimə yürütməyə, həm də öyrənlərə verilən tələblər etalonunu dərk etməyə imkan verir. Qiymətləndirmə – öz məqsəddən, prosesdə iştirak edən tərəflərin (təhsil alanların, öyrənlərin, valideynlərin, yuxarı təhsil qurumlarının və b.) işinin xüsusiyyətlərindən, qiymətləndirilən sahələrdən və onların işinin xarakterindən asılı olaraq mürəkkəb, müxtəlif cəhətli, çoxparametrlili prosedir. Pedaqoji monitoring və qiymətləndirmənin əsas məqsədi təhsil sistemi fəaliyyətinin mövcud vəziyyətini və onun keyfiyyətcə yüksəlməsinə yönələn əməliyyatlar sistemini müəyyənləşdirməkdir.

Əldə edilmiş pedaqoji faktları obyektiv surətdə təhlil və şərh etmək, ümumiləşdirmək, materialları kəmiyyət baxımından işləmək,

müəyyən olunmuş əlamətin (xüsusiyyətin, xassənin) tipik olduğunu sübut etmək məqsədilə statistik (riyazi) metodlardan istifadə olunur. Pedaqoji tədqiqatda istifadəsi faydalı olan riyazi metodlar çoxdur. Lakin pedaqoji problemlərin öyrənilməsində ən çox istifadə edilən kəmiyyət metodları aşağıdakılardır:

- Qeydəalma metodu;
- Ranqlaşdırma metodu;
- Reyting metodu.(3, s. 346)

Problemin aktuallığı. Təhsil sistemində keyfiyyətin özündən daha çox keyfiyyətə nəzarət, keyfiyyətin ölçülməsi, keyfiyyətin təminatı, keyfiyyətin artırılması kimi söz birləşmələri ilə izah olunan, tərif verilən əməliyyat və proseslər, cəhdlər, meyillər, səy və təşəbbüslər öyrənilir, vacib hesab edilir. Keyfiyyət bir prosedir və bu baxımdan keyfiyyətin artırılması konsepsiyası keyfiyyətin təminatı və ya keyfiyyətə nəzarətdən daha vacibdir.

Problemin elmi yeniliyi. Elmi məqalədə bu gün bütövlükdə ali təhsil sistemi səviyyəsində keyfiyyətin təmin edilməsinin özünü tənzimləyən mexanizmləri: akkreditasiya, monitoring və qiymətləndirmə və onların müasir tələblər səviyyəsində həyata keçirilməsi istiqamətləri göstərilmişdir. Pedaqoji problemlərin öyrənilməsində ən çox istifadə edilən kəmiyyət metodları qeydəalma, ranqlaşdırma və reyting metodu öyrənilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Əldə edilmiş pedaqoji faktları obyektiv surətdə təhlil və şərh etmək, ümumiləşdirmək, materialları kəmiyyət baxımından işləmək, müəyyən olunmuş əlamətin (xüsusiyyətin, xassənin) tipik olduğunu sübut etmək məqsədilə dəyərli mənbədir.

Ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Haqqında Qanunu. –Bakı: Qanun, -2009, -108 s.
2. Əfəndi, O.Ali məktəb pedaqogikası. –Bakı: İqtisad Universiteti, -2010, -152 s.
3. Rüstəmov, F. Ali məktəb pedaqogikası. / F. Rüstəmov, T. Dadaşova, –Bakı: Nurlan, -2000, -568 s.
4. Mehrabov, A.O Azərbaycan təhsilinin konseptual problemləri. –Bakı, -2010, -443 s.

E-mail: shiruyev.azadeliyeva@gmail.com

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok., prof. F.A. Rüstəmov,*
ped.ü.fəls.dok., dos. E.R. Hüseynova

Redaksiyaya daxil olub: 02.02.2022